

ПОРЕДНА МЕЖДУНАРОДНА ИЗЯВА НА БЪЛГАРСКИ АВТОРИ В ПОЛЕТО НА ПРОЦЕСУАЛНАТА ФИЛОСОФИЯ

*Process Philosophical Reflections on the Whiteheadian Intellectual
Heritage. Edited by Vesselin Petrov,
Cambridge Scholars Publishing, Cambridge 2025*

Пламен Макариев

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Тази рецензия се отнася до сборник, публикуван през 2025 г. от авторитетното международно издателство Cambridge Scholars. Студиите в него са разработвани въз основа на участия на техните автори в две международни конференции в областта на процесуалната философия. Това са 15 текста от учени от България, Италия, Белгия, Португалия, Украйна, Словакия, подредени в 4 части, отнасящи се съответно до фундаментални понятия в образованието, бъдещето на образованието, естетически и етически, както и медицински и психологически проблеми.

Ключови думи: процесуална философия; образование; критическо мислене; аутизъм; молекулярни машини

С какво според мен заслужава този сборник вниманието на българската философска публика? Той е свидетелство за все по-активното участие на наши философи в мащабното международно развитие на т. нар. „процесуална философия“, чието начало е поставено през 20-те години на XX в. от видния математик и философ Алфред Норт Уайтхед. В изданието участват със свои студии трима автори от Института по философия и социология на БАН. На първо място следва да се спомене проф. Веселин Петров. Той от десетилетия се включва активно в различни организационни форми на изследванията по процесуална философия, бил е и понастоящем продължава да е член на различни ръководни органи в движението „Процесуална философия“, автор е на няколко монографии в тази област, както и съставител на множество сборници, публикувани предимно от престижни международни издателства, какъвто е случаят и с настоящия. Другите бъл-

гарски автори са доц. Силвия Борисова и гл. ас Петя Климентова от същия институт.

Процесуалната философия е характерна със своята универсалност. Собствено, тя предлага ключ към философското осмисляне на проблеми, теоретични и морални предизвикателства, предлага перспективи за намиране на решения и набелязване на пътища за развитие във всякакви области на науката и обществената практика. Светът изглежда във всяко отношение по-различно, ако подходиме към него по холистичен начин с презумпцията, че събитията в него представляват нещо, което Уайтхед нарича „actual occasions” – колкото самодетерминиращи се, толкова и взаимно обвързани, както и намиращи се в състояние на непрекъснати качествени промени. От такава гледна точка няма място за редукционизъм – емерджентността е фундаментална характеристика на всяко развитие. С тези свои разбирания процесуалната философия хвърля мост между математиката и естествените науки, от една страна, и духовността в сферите на морала и художествената култура – от друга.

Студиите в сборника демонстрират именно универсалността на парадигмата, от която изхождат. Част от тях са посветени на проблемите на образованието – както в класическа перспектива, така и с оглед на неговото бъдеще. Други се занимават с естетически въпроси, включително и с философия на архитектурата. Един от текстовете е на етическа тема. В съдържанието на сборника изпъкват и теми за наративите за края на живота, за аутизма, за „молекулярните машини“.

В друг ракурс тази тематична пъстрота на изданието би свидетелствала за един механичен подход към неговото съставяне – сякаш произволно са включвани текстове, така както са попадали в програмите на някакви конференции. В случая обаче разнородността на темите говори за друго – за споменатата вече универсална приложимост на процесуално-философската методология. Тя може да дава научно ценни резултати във всякакви области на познанието и обществената практика. В това е и по мое мнение основното послание на рецензияния сборник, който представя процесуалната философия откъм най-атрактивната ѝ страна.

Тук ще коментирам някои от студиите, като ще се постарая да покажа, как може процесуално-философски да се подхожда по оригинален начин към иначе добре известни проблеми. Ще започна с текста на Мишел Вебер, озаглавен „Понятията за ‚сътворение’ в късната философия на А. Н. Уайтхед“. В него той прави връзка между „сътворението“ в разбирането на Уайтхед и креативността като необходим елемент на образованието. По-конкретно, Вебер разглежда няколко етапа от развитието на идеята за творене при американския философ, както са представени в негови публикации от различни времеви периоди. Става дума например за разграничаването на същинското творческо развитие („хилогенезис“) от обикновената трансформация („морфогенезис“).

Също така, за разграничаването (чрез едно реинтерпретиране на Платоновия „Тимей“) на „actual occasion“, специфичен термин на Уайтхед, който трудно може да се преведе от „вечен обект“. А и за амбициозната идея за „ко-сътворението“ на света и Бога.

По-пряко свързана с образователната проблематика е студията на Веселин Петров „Критическото мислене: ключ за развитието на всички умения и компетентности в живота и образованието“. В нея авторът подробно обосновава иначе неоспорваната от никого теза, че в наши дни критическо мислене е необходимо на всеки и първостепенна задача на образованието е да работи за неговото формиране. Връзката с процесуалната философия авторът търси по линия на т. нар. „ритмика“ на развитието, идеята за която е сред основните положения на това учение. Става дума за тезата, че всяко развитие се състои от цикли от по три етапа – романтичен, прецизиращ и генерализиращ. Що се отнася до критическото мислене, многообещаваща изглежда от процесуално-философска позиция възможността полагането на неговите концептуални основи да бива осмисляно в духа на романтичния етап от цикъла на развитието; артикулирането на неговата методология с помощта на логиката и на теорията на аргументацията – в духа на етапа на прецизиране и накрая постигането на резултати в личностен и цивилизационен план от прилагането на тази методология – в духа на генерализирането.

В подобна насока вървят и разсъжденията на Петя Климентова в студията ѝ „Образованието по медийна грамотност в България: ще тръгне ли Бърнамската гора? (Опит за Уайтхедиански подход)“. В нейната интерпретация трите етапа на Уайтхед могат да бъдат прилагани за вътрешно структуриране на образованието за медийна грамотност по следния начин. Романтичният етап би представлявал полагане на усилия за мотивиране на учащите се, за събуждане на интерес към усвояването на медийна грамотност. На етапа на прецизиране биха били формирани умения за критически анализ на медийно съдържание и за критическа оценка на неговите източници. Докато етапът на генерализиране би се състоял в прилагането на тези умения в реални ситуации. Авторката предлага и примерни уроци за ученици от 8. клас, в рамките на които се реализират и трите етапа – на базата на Шекспировата драма „Макбет“, като по-конкретно се използва епизодът с измамата за уж тръгналата да върви Бърнамска гора, която оказва фатален ефект върху главния герой (оттук и литературният елемент в заглавието на студията), а също на рефлексия върху изкуството да се създават илюзии и върху новини от медиите.

Съвсем различен е предметът на изследване в студията на Силвия Борисова „Естетическият опит и нормативността в процесуално-аксиологическа перспектива“. Изхождайки от текстове както на самия Уайтхед, така и на редица видни философи, работещи в процесуално-философската или в съзвучни на нея традиции, авторката навлиза в дебрите на сложни взаимоотноше-

ния между категории от областите на естетиката и етиката, използвайки като „компас“ специфичните за процесуалната философия разбирания за ролята на креативността, за значимостта на естетическия опит както в метафизически, така и в нормативен план.

Студията на Елизабета Анжела Рицо „Понятието на Уайтхед ‘symbolic reference’ и аутизмът“ е особено красноречиво свидетелство за универсалната приложимост на процесуално-философската методология. Коя друга философия може да допринесе, или поне да се опита да направи това, за разгадаване естеството на такъв значим и загадъчен феномен като аутизма? Според авторката обаче концепцията за ‘symbolic reference’ на Уайтхед – терминът е много специфичен за този автор и един буквален превод би имал заблуждаващ ефект – може да послужи като отправна точка за избягване на недоразумения в комуникацията с аутисти. По-конкретно, със „symbolic reference“ Уайтхед означава интегриране на две характеристики на възприятието – презентационна непосредственост и каузална ефикасност. С първата той има предвид непосредствения сензорен опит, а с втората – възприемането на събитията, както и на обектите от реалността като взаимно свързани. Третирането на тези два компонента като интегрирани дава възможност според Е. Рицо за по-добро разбиране на сензорния опит и начините на комуникация на хората с такова увреждане.

Надявам се настоящото представяне на няколко от студиите в сборника да привлече вниманието на нашата философска публика към възможностите на процесуалната философия, която използва такива специфични за нея, уникални методологически „инструменти“, като например ритмика на развитието, интегриране на презентационната непосредственост и каузалната ефикасност на възприятието, включително и непреводими категории като „superject“ и „conscrescences“ за вникване по оригинален начин в естеството на значими научни и обществени проблеми. Надявам се също така примерът с участието на нашите автори в сборника да мотивира и окуражи и други български философи, особено от по-младите поколения, да се запознават с тази парадигма и евентуално, защо не, да ориентират свои изследователски търсения в тази насока.

**PROCESS PHILOSOPHICAL REFLECTIONS
ON THE WHITEHEADIAN INTELLECTUAL HERITAGE.
EDITED BY VESSELIN PETROV,
CAMBRIDGE SCHOLARS PUBLISHING, CAMBRIDGE 2025**

Abstract. This review examines an edited volume released in 2025 by the prestigious international publishing house Cambridge Scholars. The papers herein stem from presentations given at two international conferences on process philosophy. The collection features 15 contributions by researchers from Bulgaria, Italy, Belgium, Portugal, Ukraine, and Slovakia. These are structured into four parts covering fundamental educational concepts, the future of education, aesthetic and ethical inquiries, and medical and psychological issues.

Keywords: Process Philosophy; education; critical thinking; autism; molecular machines

✉ **Prof. Dr. Plamen Makariev**
ORCID iD:0000-0003-2762-5847
Sofia University "St. Kliment Ohridski"
Faculty of Philosophy
15, Tsar Osvoboditel Blvd.
1504 Sofia, Bulgaria
E-mail: makariev@phls.uni-sofia.bg